

tahsil yapmak için Tunus'a giderek Zeytûne Camii'ne (Zeytûne Üniversitesi) kaydoldu (1921) ve Muhammed Tâhir b. Âşûr, Osman b. Hoca gibi âlimlerden ders okudu. 1924 yılında eğitimini tamamlayıp Cezayir'e döndü ve ders vermeye başladı. Bu arada İbn Bâdîs'in kurduğu *el-Müntekid* gazetesinde yazılar yazdı. İbn Bâdîs tarafından ıslah hareketini yaymak üzere geleneksel İslâm'a bağlılığıyla bilinen Ağvat'a gönderildi. 1926-1933 yıllarını burada geçiren Milî, Medresetü's-şebâb adındaki medrese ile fakir ve yetimlere yardım amaçlı bir hayır cemiyeti kurdu. Dinî ilimlerle ilgili dersleri yanında çeşitli şehirleri dolaşarak ıslah hareketini yayma faaliyetlerine de devam etti. Milî bu hususta çok başarılı olmuş, Ağvat'ı kültürel ve dinî aydınlanmanın merkezi haline getirmiştir. Bu sırada Ticânî tarikatı mensuplarının çeşitli saldırılarına uğradı. Ülkedeki Fransız yönetimi de onun faaliyetlerinden rahatsız oluyordu. Artan baskılar sonucunda memleketi Mîle'ye dönmek zorunda kaldı; ancak yerine geçecek kimseleri yetiştirdiğinden Ağvat'tan ayrılması bölgedeki ıslah hareketini zayıflatmadı. Milî daha sonra, İbn Bâdîs ve arkadaşları tarafından siyasetten uzak durarak İslâmî eğitimi yaygınlaştırmak ve Fransız yönetimiyle iş birlikçilerinin teşvik ettiği kültürel yozlaşmaya karşı koymak amacıyla kurulduğu belirtilen, gerçekte ise Cezayir halkına dinî ve millî bir şuur kazandırmak suretiyle Fransız hâkimiyetinden kurtulma gayesini taşıyan Cem'iyetü'l-ulemâi'l-müslimîn'in idare heyeti üyeliğine seçildi ve bu görevini vefatına kadar (9 Şubat 1945) sürdürdü. Cezayir ıslah hareketinin önde gelen liderlerinden Tayyib el-Ukbî'nin tutuklanmasının ardından cemiyetin yayın organı olan haftalık *el-Beşâ'ir*'in yazı işleri müdürlüğüne, arkasından da cemiyetin Muhammed Beşîr el-İbrâhimî'den boşalan başkan yardımcılığına getirildi. Bu arada İbn Bâdîs'in vefatından (1940) sonra üstlendiği el-Câmiu'l-ahdar'daki dersleri vermeye devam etti.

Eserleri. 1. *Risâletü'ş-şirk ve mezâhîrihî* (Kostantîne 1356/1937; Beyrut 1421/2000). Cezayir ıslah hareketinin yegâne doktrin kitabı olup müellifin 1936 yılında *el-Beşâ'ir* dergisinde yayımlanan dinî içerikli makalelerinin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. İslâm'a sonradan giren hurafelere ve murâbitî inançlara karşı yazılmış olan makalelerde şirk ve çeşitleri, İslâm öncesi milletlerde şirk ve müslümanlara tesirleri, sihir, muskacılık, gele-

ekten haber verme, vefîler ve kerametleri, şefaât, bid'atlar ve süflük gibi konular halkın anlayacağı bir dilde ele alınmıştır. Yazımında Takıyyüddin İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, İbn Receb, Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, İbn Hacer el-Askalânî, Süyûtî, Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın eserlerinden faydalanılan *Risâletü'ş-şirk*, Reşîd Rızâ'nın *el-Menâr*'daki yazıları ile Muhammed Abduh'un *Risâletü't-tevhîd*'inden sonra ıslah hareketinin temellerini oluşturan en önemli eserlerdendir. 2. *Târîhu'l-Cezâ'ir fi'l-kadîm ve'l-hadîs* (I-II, Kostantîne 1347-1350/1928-1932). XVI. yüzyıla kadar Cezayir tarihini ele alan eser ülkenin ilk millî tarihidir. Kitap, ıslah hareketi çerçevesinde ve bilimsellikten çok Fransız işgali karşısında Cezayir halkına "şanlı mazilerinden" yola çıkarak yeni bir ruh ve direnme gücü kazandırma amacına yönelik olarak kaleme alınmıştır; dolayısıyla müslümanların eski günlerinin bir övgüsü niteliğindedir. Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasından sonra Milî'nin oğlu Muhammed el-Milî babasının eserini, onun notlarından faydalanarak içeriğini modern döneme kadar getiren üçüncü bir cilt yayımlamak suretiyle (Cezayir 1964) tamamlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Merad, *Le réformisme musulman en Algérie*, Paris 1967, s. 91-93, 202-205, 265-268; Ahmed el-Hatîb, *Cem'iyetü'l-ulemâ'i'l-müslimîne'l-Cezâ'iriyîn ve eşeruha'l-ıslâhî fi'l-Cezâ'ir*, Cezayir 1985, s. 163-165; Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *el-Hareketü'l-vaţaniyyetü'l-Cezâ'iriyye: 1900-1930*, Beyrut 1992, II, 399, 401-402; George Rasi, *el-İslâmü'l-Cezâ'iri mine'l-Emir 'Abdilkâdir ilâ ümerâ'i'l-cemâ'ât*, Beyrut 1997, s. 188-189; Nasr el-Cüveyfî, "Cem'iyetü'l-ulemâ'i'l-müslimîn bi'l-Cezâ'ir beyne'd-dîn ve's-siyâse", *el-Mecelletü't-Târîhiyyetü'l-Magribiyye*, XV/49-50, Tunus 1988, s. 107-116; Mâzin Salâh Mutabbakânî, "Cem'iyetü'l-ulemâ'i'l-müslimîn", *DİA*, VII, 336.

CENGİZ TOMAR

MİLK

(الملك)

Fıkhta ağırlıklı olarak aynı hakları belirtmek üzere kullanılan bir terim.

Sözlükte "bir şeye sahip olmak, bir nesne üzerinde tek başına ve doğrudan hâkimiyet kurmak; güç, iktidar" gibi anlamlara gelen **milik** (**melk**, **mülk**), fıkıh literatüründe mutlak aynı hak olan mülkiyet yanında sınırlı aynı hakları da (irtifak, rehîn vb.) ifade eden bir terimdir. Milik tanımlarında "başkalarının hâkimiyet ala-

nından çıkarılmış, hak sahibine özgü yetki sağlama" (ihtisâs hâciz) unsurunun vurgulandığı (İbn Nüceym, V, 278), dolayısıyla bu kavramın eşya üzerinde doğrudan hâkimiyet temin eden ve herkese karşı ileri sürülebilir hakları belirttiği görülür; bu yönüyle milkin Kara Avrupası hukuk sistemindeki aynı hak terimine karşılık geldiği söylenebilir. İslâm hukukunda kişilerin eşya üzerindeki hak ve yetkileri milik, hukuk ve ibâha şeklinde üçlü bir ayırım çerçevesinde ele alınır; milik bu yetkilerin en güçlüsü iken ibâha en zayıfıdır. Hukuk seviyesinde bir hak tipi olan "hakku'l-milk" ile "aynî hak" anlamındaki milkin birbirine karışmaması için ikincisi genellikle tamlama içinde değil yalnız olarak kullanılır. Hatta bazı fakihler, ikisine birlikte temas etme ihtiyacı duyduklarında milki ayırt etmek üzere bundan "hakkikatü'l-milk" diye söz ederler (Serahsî, VII, 176; XV, 123; ayrıca bk. HAK; MÜLKİ-YET).

Milik kavramıyla ifade edilen hakların iki temel unsuru vardır. 1. Eşya üzerinde hak sahibine has mutlak bir tasarruf kudreti vermesi (iç muhteva). Bu yetki nesneyi zilyedliğinde bulundurma, kullanma, yararlanma, semerelerini alma, tüketme, yok etme gibi fiilî ve nesnenin mülkiyetinin başkasına geçirilmesi, sınırlı aynî haklara konu edilmesi, hakkın bedel karşılığı düşürülmesi gibi hukukî tasarrufları kapsar. Türlerine göre milik, sahibine eşya üzerinde mümkün olan her türlü tasarruf yetkisini aynı anda verebileceği gibi bu yetkilerden sadece birini veya birkaçını da sağlayabilir. Meselâ mülkiyet hakkında milik en geniş ve nihai sınırlarına ulaşmıştır. Mülkiyetin dışındaki milik çeşitleri ise sahibine nitelik bakımından aynı (doğrudan ve inhisarî hâkimiyet biçiminde), fakat kapsam bakımından farklı yetkiler verir. Milik tanımlarında kullanılan ihtisâs kavramı bu inhisarı da içine alan bir anlama sahiptir. Hak sahibi, başka bir şahsın belirli bir eylem ve davranışta bulunmasına gerek kalmadan bu tasarruf yetkisini doğrudan doğruya kullanabilir. Milkin iç muhtevasını oluşturan unsurun asgari şartının eşyadan bedel alabilme mi yoksa eşyadan intifa yetkisi mi olduğu tartışılmıştır. Birçok fakihe göre bu iki yetkiden sadece birini veren bazı haklar da milik niteliğindedir. Meselâ rehîn ve hapis hakkı özellikle Hanefiler'de -sadece borç ödenmediğinde malı paraya çevirme yetkisi veren ve rehîn konusu maldan yararlanmayı içermeyen bir hak olduğu halde- milik niteliklidir. 2. Herkese karşı

ileri sürülebilmesi (dış muhteva). Bir hakkın milk nitelikli sayılmasında, hak sahibine eşya üzerinde verdiği yetkilerin yanında onun üçüncü şahıslar karşısındaki durumu da önem taşır. Milk nitelikli hak onu ihlâl eden diğer bütün insanlara karşı korunma özelliğini içermekte ve bu husus hakka mutlaklık kazandırmaktadır. Bir başka anlatımla milk bir nesne üzerinde en güçlü yetkileri verme yanında bu yetki alanı diğer bütün insanların yetki alanlarından ayrılmıştır. Hanefîler'in bazı tanımlarında geçen "hâciz" kaydı özellikle bu noktaya yapılan bir vurgu niteliğindedir.

Klasik eserlerde milk temel olarak konusunun ayn ya da menfaat oluşuna göre sınıflandırılır. Buna göre bir malın hem aynı hem de menfaati üzerinde kurulu olan milke "kâmil (mutlak) milk" denilirken ayn ve menfaatten sadece birini kapsayan yahut menfaatten de dar bir alanla (intifâ vb.) sınırlı olanlara "nâkis milk" adı verilir. Bu da bütün yönleriyle Kara Avrupası hukuk sistemindeki mutlak aynî hak ve sınırlı aynî haklar şeklindeki ayırımı benzer.

Milk terimiyle ifade edilen haklar ayn ve / veya menfaat üzerinde kurulu olmasına göre dört gruba ayrılır. 1. Eşyanın hem aynı hem menfaati üzerinde kurulu milk (milkü'l-ayn ve'l-menfaa). Bu anlamıyla milk eşya üzerindeki hâkimiyetin en geniş kapsamına ulaşmasını belirtir ve günümüz hukuk dilindeki mülkiyet hakkına tekabül eder (Kadri Paşa, md. 11). 2. Eşyanın sadece menfaatlerini içeren milk (milkü'l-menfaa bilâ ayn). Mülkiyet hakkından sonra milkin en yaygın şekli olan bu aynî hak türünde hak sahibi, çıplak mülkiyeti (aynî) başkasına ait bir eşyayı kullanma ve ondan istifade etme yetkisini taşır. İslâm hukukçuları eşyanın ayn ve menfaat şeklinde iki ayrı parçadan meydana geldiği düşüncesinde olduğu için menfaatler bir eşyanın aynından bağımsız biçimde hukukî işlemlere ve haklara konu olabilmektedir. Bunun sonucunda menfaat üzerinde kurulu olan milk de aynı hakların iç ve dış muhtevasına sahip, mutlak ve inhisar ifade eden bir hak biçiminde düşünülmüştür. Milkü'l-menfaa içindeki hak türleri intifâ hakkı, irtifaklar vb. şekillerde tasnif edilmiş olmayıp hakkın adı ilgili işleme göre (kira, iâre vb.) belirlenmektedir. Mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunmakla birlikte milkü'l-menfaa temelde şu işlemlerle meydana gelir: **a)** Kira. İcâre akdi kiralananın menfaati üzerinde milk doğuran bir iş-

lem olarak değerlendirilir (İbn Receb, s. 196). **b)** Vasiyet. Bir eşyanın sadece menfaatlerinin vasiyeti hak sahibi lehine kural olarak milkü'l-menfaa doğurur. **c)** Vakıf. Hanefî dışındaki mezheplerin genel eğilimi vakfın kendisine vakfedilen kişi açısından milkü'l-menfaa doğurduğu şeklindedir (Süyûtî, s. 326). **d)** Âriyet. Hanefîler'in çoğunluğuna ve Mâlikîler'e göre iâre, âriyet alana bu akde konu mal üzerinde milkü'l-menfaa sağlar. 3. Eşyanın sadece aynı üzerinde kurulu olup menfaatleri içermeyen milk (milkü'l-ayn bilâ menfaa). Bu tür milk, sahibine eşyaya ait menfaatler üzerinde değil sadece eşyanın ayn denilen maddî yapısı üzerinde tasarruf yetkisi verir. Eşyanın menfaatiyle çıplak mülkiyetinin (rakabe) bu şekilde ayrılması ancak vasiyet işlemiyle gerçekleşir (İbn Receb, s. 196; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, I, 259). 4. Salt intifâ yetkisi veren milk (milkü'l-intifâ'i'l-mücerred). Hak sahibinin bir eşyanın menfaatlerine bunlardan bizzat ve sadece kendisinin yararlanabileceği şekilde mâlik olmasıdır. Bu yetki, eşyanın menfaati üzerinde hukukî tasarruflarda bulunabilme imkânı vermediğinden menfaat üzerinde kurulu bir milk olarak görülmeyip intifâ şeklinde yeni bir terim üretilmiştir. Intifâ üzerine kurulu milkte kişi eşyadan bizzat istifa edebildiği ve bu yetkisini herkese karşı ileri sürebildiği için milkin asgari şartları oluşmuştur; fakat eşyadan bizzat istifadenin dışında hiçbir hukukî tasarrufta bulunamaz. Hakkını başkasına âriyet olarak devretmek gibi hukukî bir tasarrufta dahi bulunamayacağı için böyle bir durum hakkın iskatı anlamı taşır. Hanefî dışındaki doktrinlerde kullanılan ve milkin en zayıf derecesi kabul edilen bu milk türünün hukukî niteliği diğerleri kadar açık biçimde ortaya konmuş değildir. Milkü'l-intifâ, birçok hukukî yetkiyi ve hak tipini belirtmek üzere kullanılan bir kavram olup başlıcaları şunlardır: **a)** Âriyet alanın milki. Şâfîî ve Hanbelî mezheplerinde âriyet alanın menfaate mâlik olmayıp intifâyâ mâlik olduğu kabul edilir. **b)** İlim talebesinin kaldığı medrese odaları üzerindeki süknâ hakları, satıcıların pazar yerleri üzerindeki hakları. **c)** Mâlikîler'de hâkim görüşe göre misafirin ikram edilen yemekten yemeye ilişkin yetkisi. **d)** Doğrudan kanundan doğan bazı irtifaklar. Ayrıca nikâh akdinin sağladığı helâlik hükmü de literatürde genellikle milkü'l-intifâ (Hanefîler'de milkü'l-müt'a veya milkü'n-nikâh) terkipleriyle ifade edilir (bk. MENFAAT). Öte yandan Hanefîler, bir eşyanın

aynî ve menfaati yanında bu eşya üzerindeki ziyedliği de bağımsız bir hak konusu olarak düşündüklerinden "milkü'l-ayn" a karşılık "milkü'l-yed" (milkü'l-habs) tabirini kullanırlar; rehin hakkı ve hapis hakkı bu tür milkin esas örneğidir.

Milk, eşya üzerindeki aynı hakları ifade etmekle birlikte fıkıh literatüründe bu kelimenin eşya hukuku ve mal varlığı hakları çerçevesini aşan kullanımları da vardır. Hatta kul hakkı-Allah hakkı şeklindeki temel ayırimda kul hakkı kavramının neredeyse milk kavramıyla özdeşleştiği söylenebilir. Fakat eşya hukuku dışındaki alanlarda, meselâ bazı doktrinlerin nikâhta kocanın, kısas cezalarında mağdurun ya da yakınlarının yetkisini milk olarak nitelemesi daha çok milk kavramının dış muhtevası, yani herkese karşı ileri sürülebilir olma özelliğiyle alâkalıdır (Serahsî, V, 96, 141-142; Kâsânî, II, 331; İbnü'l-Hümâm, X, 259). Klasik kaynaklarda nâdiren kullanılan "milkü'd-deyn" terkiibi ise özel bir milk türünü ifade etmez. Deyn üzerindeki hakkın milk olduğuna söyleyenler dahi burada gerçek anlamda milkten çok milkin bir türünün söz konusu edildiğinin farkındadır (Hacak, *İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, s. 280 vd.).

İslâm hukukçuları, milki sağladığı yetkinin gücüne ve niteliğine göre kâmil ve zayıf şeklinde bir ayırımı tâbi tutmuşlardır. Yukarıda hakkın kapsamı açısından yapılan kâmil ve nâkis milk ayırımından farklı şekilde bunda tam milk bütün unsurlarını taşıyan milki ifade etmektedir. Zayıf milk ise mutlaklık ve inhisar unsurlarını, yani aynî hak özelliğini tam olarak taşımayan, güçsüz ve oluşumunu tamamlamamış milktir. Bu terimin literatürde özellikle iki durumu belirtmek için kullanıldığı görülür. Bunların ilki bilhassa satım sözleşmesinde alıcının akid yapıldığı anda ve mebbî teslim almadan önceki milkidir. Buradaki milkin zayıf olmasının anlamı kabz öncesi müşterinin milkinin tam teşekkül etmemiş gibi düşünülmesidir (Kâsânî, II, 313; V, 254). Diğeri ise bazı yarı aynî hak tipleriyle ilgili olup İslâm hukukçularının milk niteliğinde görmediklerini açıkça belirttikleri bu durumlarda teknik anlamda milk söz konusu değildir (Hacak, *İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, s. 230).

Milk niteliğindeki hakların ana konusunu mallar teşkil ettiği için mal niteliği taşımayan bazı nesnelere üzerindeki yararlanma yetkileri aynî nitelikten yoksundur.

MİLK

Bu sebeple Hanefî dışındaki mezheplerin necis olmaları sebebiyle mal niteliğinde görmediği, ancak istifade konusu edilmesini kabul ettiği nesnelere ihtisas hakkı denilen ve hukuk seviyesinde kalan bazı haklara konu olabilmektedir. Fakat bu hak türü milk niteliği taşımadığından hukuk düzenince sınırlı bir şekilde korunur ve bu nesnelere satım sözleşmesi vb. işlemlere konu edilemez. Bu sınırlı tasarruf yetkisi de milk seviyesindeki hakları diğer yetkililerden ayıran temel bir özelliğidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Serahsî, *el-Mebsût*, V, 96, 141-142; VI, 172; VII, 176; XV, 123; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 313, 331; V, 254; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire, ts., VII, 44; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû'âle'l-uşûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Beyrut 1987, s. 203-204, 231-234; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 330; a.mlf., *Ravzatü'l-tâlibîn* (nşr. Zühreyye eş-Şâvîş), Beyrut 1985, VI, 117; Karâfî, *el-Furûk* (nşr. Halîl Mansûr), Beyrut 1998, I, 187, 331-332; III, 216, 364-367; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, II, 160-161; III, 139, 224, 229-231, 239; İbn Receb, *el-Kavâ'id*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr), s. 195-197; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), VI, 203-204, 248; X, 259; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Beyrut 1983, s. 325-327; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 278; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, III, 314; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, IV, 376; V, 245; Hamevî, *Ğamzû 'uyûnî'l-beşâ'ir*, Beyrut 1405/1985, III, 358, 461; Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşiyetü'l-'Adevî 'alâ şerhî Muhtaşarı Halîl*, Bulak 1308, VI, 38; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III, 3, 182; *Mecelle*, md. 125; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 11, 13, 22; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I, 227; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fik-hü'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd*, Dımaşk 1968, I, 257-259, 284-285; III, 11; Chafik Chehata, *Théorie générale de l'obligation en droit musulman hanéfite*, Paris 1969, s. 172, 176; Jale Akipek, *Türk Eşya Hukuku*, Ankara 1972-74, I, 5-8, 10; Ali el-Haffî, *el-Mülkiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1990; Muhammed b. Ma'cûz, *el-Hukûku'l-'ayniyye fi'l-fikhi'l-İslâmî ve't-tak-nîni'l-Mağribî*, Dârü'l-beyzâ 1410/1990; Hasan Hacak, *İslâm Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi* (yüksek lisans tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 11-22; a.mlf., *İslâm Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 122-125, 165-227, 230, 280 vd.; Mehmet Gayretli, *İslâm Hukukunda Şahsa Bağlı Sınırlı Aynî Haklar: İntifa ve Süknâ Hakları* (yüksek lisans tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdüsselâm Dâvûd el-Abbâdî, *el-Mülkiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1421/2000, I-III; Seyyid Bey, "Milk, Mal ve Bey'in Mahiyeti", *Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, I/2, İstanbul 1332/1916, s. 131; Halit Çalış, "İslâm Hukuku Literatüründe Eşya Hukukunun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından 'Milk' Terimi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, Konya 2003, s. 185-205; A. M. Delcambre, "Milk", *EI²* (İng.), VII, 60-61.

HASAN HACAK

MİLLET
(الملة)

İbrânîce ve Ârâmîce'de melel "konuşmak, söylemek", mille de "kelime, söz" mânasına gelir. Bununla da ilişkili olarak Arapça'da "ezberden yazdırmak, dikte etmek" anlamındaki imlâl (imlâ) kökünden türeyen millet, işitilen ve okunan bir şeye dayanması (İbnü'l-Hâim, s. 105) veya dikte edilmesi ve yazılması (Âlûsî, I, 371; Sıddîk Hasan Han, II, 337) bakımından "din" karşılığında kullanılmış, ayrıca kelimeye "izlenen, gidilen yol" mânası verilmiştir (*Tehzîbü'l-luğa*, "ml" md.; Zemahşerî, s. 790; Âlûsî, I, 371). Bu çerçevede "el-milletü'l-İslâmiyye (el-milletü'l-Muhammediyye), el-milletü'l-Yehûdiyye, el-milletü'n-Nasrâniyye" veya "milletü'l-İslâm, milletü İbrâhîm, milletü'l-Mesîh (milletü'n-Nasrâniyye), milletü Yehûd (milletü'l-Yehûdiyye), milletü'l-Mecûs, milletü's-Sâbie, milletü'l-hak, milletü't-tevhîd, milletü'l-küfr" gibi tamlamalarda belli dinleri ifade eder. Kelime, muhtemelen daha sonraları kendisine sosyal bakımdan yüklenen anlamdan da etkilenip modern dönemde Batı'daki "nation" kavramının karşılığı olarak Türkçe ve Farsça'ya geçmiştir ve bu dillerde tamamen sosyolojik ve siyasal bir içerik kazanmıştır.

Kur'an-ı Kerîm'de millet kelimesi biri Hz. İbrâhîm, İshak ve Ya'küb'a nisbet edilmek suretiyle, yedisi "millet-i İbrâhîm" şeklinde olmak üzere on beş yerde geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ml" md.). Millet-i İbrâhîm terkinin yer aldığı âyetlerde Resûl-i Ekrem'in tebliğ ettiği dinin özü bakımından Hz. İbrâhîm'in diniyle aynı kabul edildiği hususu vurgulanmakta, gerek yahudilerin ve hristiyanların gerekse Araplar'ın saygı gösterdiği İbrâhîm milletinin ayırt edici özelliğinin Hanîflik ve tevhid inancı olduğu bildirilmektedir (Âl-i İmrân 3/95; en-Nahl 16/123). Bir âyette "mille-i âhire" ifadesiyle (Sâd 38/7) Hristiyanlık veya Kureys'in atalarının dinine, diğerlerinde ise bâtıl dinlere (el-Bakara 2/120; el-A'râf 7/88, 89; Yûsuf 12/37; İbrâhîm 14/13; el-Kehf 18/20) atıfta bulunmaktadır.

Hadislerde millet kelimesi Kur'an'daki anlamları yanında "doğuştan getirilen özellikler, fitrat" mânasına da geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ml" md.). Bütün çocukların İslâm milleti üzere doğduğunu, ancak daha sonra başka dinleri benimseyecek şekilde eğitilebildiklerini

ifade eden hadisin (*Müsned*, II, 253, 381; Müslim, "Kader", 23; Tirmizî, "Kader", 5) bazı rivayetlerinde millet yerine "fitrat"ın geçmesi iki kavramın eş anlamlı olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Hadislerde ayrıca İbrâhîm milletinden ve onun hanîf ve müslim olduğundan bahsedilmekte (*Müsned*, III, 442), Hz. Muhammed'in ashabının İbrâhîm milletinin takip ettiği belirtilmektedir (*Müsned*, III, 5, 123, 406, 407, 442; Dârimî, "İstîzân", 54; Ebû Dâvûd, "Eđâhî", 4). Bir kısım hadislerde "Abdülmuttalib'in milleti" (Buhârî, "Cenâ'iz", 81, 102, "Menâkıbü'l-enşâr", 40, "Tefsîr", 28/1; Müslim, "İmân", 39) ve "Resûlullah'ın milleti" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82; Tirmizî, "Cenâ'iz", 54) tabirleri de geçmektedir. Hristiyanların ve yahudilerin yetmiş iki fırkaya (millet) ayrıldığını, müslümanların ise yetmiş üç fırkaya ayrılacağını, bunlardan sadece birinin kurtuluşa ereceğini bildiren rivayette görüldüğü gibi (*Müsned*, II, 332; IV, 102; Ebû Dâvûd, "Sünnet", I; Tirmizî, "İmân", 18) hadislerde bir dinin mensupları arasındaki gruplar için fırka yanında millet de kullanılmıştır.

İslâmî literatürde millet kelimesinin, "Allah'ın kulları için kitaplarında ve peygamberlerinin diliyle koyduğu esaslar" şeklinde yer alan tanımlıya din ve şeriatla eş anlamlı olduğu belirtilmekte, ancak bakış açısına bağlı olarak aralarında fark bulunduğu dikkat çekilmektedir. Allah'ın koyduğu kurallar bakımından millet, onları yerine getirenler bakımından din kelimesinin kullanıldığı, ayrıca millet tabirinin Allah'a veya diğer insanlara değil sadece onu tebliğ eden peygambere nisbet edildiği, dolayısıyla "Allah'ın dini, Zeyd'in dini" denildiği halde "Allah'ın milleti, benim milletim, Zeyd'in milleti" denilmeyeceği (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ml" md.), millet ve şeriatın Allah'ın kullarından yapmalarını istediği, dinin ise Allah'ın emrinden dolayı kulların yaptığı şey olduğu (Kurtubî, II, 93), şeriata kendisine uyulması bakımından din, üzerinde birleşip bir araya gelmesi bakımından millet adı verildiği (Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I, 14; *et-Ta'rifât*, "dîn" md.), Allah'ın koyduğu prensiplerin bunları O'nun adına bildiren kimseye nisbetle millet ve bunlarla amel eden kimselere nisbetle din diye anıldığı (Ebüssuûd Efendi, V, 149) söylenmiştir.

Ebû'l-Hüseyyin el-Basrî, şeriatın farklı olarak millet ve din adının fûrû hükümlerine değil tevhid, adl ve ihlâs gibi temel